

בשבחה של האגדה

כִּי אִם שְׁמֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲנִי מִצְוֶה אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹתָהּ לְאַהֲבָהּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם לְלַכֵּת בְּכָל דְרָכֵי וּלְדַבְּקָהּ בּוֹ: (דברים יא כב).¹

ספרי דברים פיסקא מט פרשת עקב - האגדה מדבקת

"ולדבקה בו" - וכי היאך איפשר לו לאדם לעלות למרום ולדבוק באש? והלוא כבר נאמר: "כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא" (דברים ד כד), ואומר: "כרסיה שביבין דינור" (דניאל ז ט)! אלא, הידבק בחכמים ובתלמידיהם ומעלה אני עליך כאילו עלית למרום ונטלתה. ולא שעלית ונטלת בשלום, אלא כאילו עשית מלחמה ונטלתה. וכן הוא אומר: "עלית למרום שבית שבי" (תהלים סח יט).³

דורשי הגדות אומרים: רצונך להכיר את מי שאמר והיה העולם? למוך הגדה, שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם ומדבק בדרכיו.⁴

מדרש תהלים (בובר) מזמור כח פסוק ה - הבנת פעולת ה' בעולם

"כי לא יבינו אֶל־פְּעֻלַּת ה' וְאֶל־מַעֲשֵׂה יָדָיו יִהְרָסוּ וְלֹא יִבְנֶם" - חזקיה אמר אלו התקופות, ר' יהושע אמר אלו האגדות.⁵

ספרי דברים פיסקא שיז פרשת האזינו - מושכת ומשכרת כיון

"יִרְכְּבֵהוּ עַל־בְּמוֹתַי בְּמַתֵּי אֶרֶץ" (דברים לב יג) - זו תורה שנאמר: "ה' קנני ראשית דרכו" (משלי ח כב).⁶ וְיֵאָכֵל תְּנֹבֶת שְׂדֵי" - זה מקרא. "וַיִּנְקֶהוּ דָבֶשׂ מִסְּלַעַי" - זו משנה. "וַיִּשְׁמֹן מִחֶלְמִישׁ צוּר" - זה תלמוד. "חֶמְאָת בְּקָר וְחֶלֶב צֹאן עִסְחֶלֶב פְּרִים" - אלו קלים וחמורים וגזירות שוות ודינים ותשובות. "עִסְחֶלֶב פְּלִיּוֹת חֶטָּה" - אלו הלכות שהן גופה של תורה. "וְיָדָם עֲנֵב תִּשְׁתַּחֲמָר" - אלו הגדות שהם מושכות לבו של אדם כיון.⁷

¹ כבר הקדשנו דף מיוחד בשם **כי אם שמור תשמרון**, בפרשת ראה, המתבסס על פסוק זה. הפעם נלך בדרך אחרת, בעקבות סימות הפסוק: "לדבקה בו".

² הפסוק בדניאל בתרגום לעברית ובהשלמתו: "כסאו שביבי אש, גלגליו אש בוערת". אז איך יכול האדם להידבק בקב"ה?! ראו דיון בגמרא חגיגה יד ע"א בעקבות פסוק זה: כמה כסאות יש למעלה ומי יושב עליהם - דיון באגדה ש"נדבק" יפה לנושא שלנו, אך לא נוכל להרחיב בו כאן ושואבי המים ידלו מלוא הדלי שביבי אש משם.

³ הפסוק הזה נאמר על משה שעלה לקבל את התורה, התגושש עם המלאכים, שבה את התורה וירד בשלום (שבת פט ע"א, אבות דרבי נתן נוסח א פרק ב, דברינו **עלית למרום שבית שבי** בחג השבעות). אם כך, כל מי שמידבק בחבורת תלמידי החכמים ומכניס עצמו בשיח בית המדרש, הריהו כמשה בשעתו, אשר עלה למרום, נלחם מלחמתה של תורה, שבה שבי וירד בשלום, הוא מי שמקיים "לדבקה בו". ראו באופן דומה הדרשה על הפסוק: "את ה' אלהיך תירא" בגמרא בבא קמא מא ע"ב: "שמעון העמסוני, ואמרי לה נחמיה העמסוני היה דורש כל אתין שבתורה. כיון שהגיע לאת ה' אלהיך תירא פירש; אמרו לו תלמידיו: רבי, כל אתין שדרשת מה תהא עליה? אמר להם: כשם שקבלתי שכר על הדרשה, כך קבלתי שכר על הפרישה; עד שבא ר' עקיבא ולימד, את ה' אלהיך תירא - לרבות על תלמידי חכמים". וראו במדרש ספרי הנ"ל פיסקא אחת קודם, הדרשה איך אפשר ללכת בדרכיו של הקב"ה ולקרוא בשמו? "אלא נקרא המקום רחום אף אתה היה רחום, הקב"ה נקרא חנון, אף אתה היה חנון וכו'". ואיפה פה שבחה של האגדה?

⁴ הדבקות הגדולה בקב"ה והכרת "מי שאמר והיה העולם" מתממשים בלימוד ההגדה או האגדה! יפה להידבק בתלמידי החכמים ויפה עוד יותר להטות אוזן לדברי האגדה, שלעתים נבלעים בתוך השיח ההלכתי הער, ולהבין את סודותיהם ורמזיהם. פיסקה זו קשורה בעבודת הדרשנות הסיבובית עם הפיסקה הקודמת. שהרי כל האמירה שהידבקות בחכמים ובתלמידיהם היא "לדבקה בו", שהיא כאילו האדם עלה למרום, שבה שבי ולא נשרף בשביבין דינור ובאש האוכלה של מעלה, היא עצמה אמירה של "דורשי ההגדות". הפיסקה השנייה היא תוצאה מתבקשת ואפילו הכרחית מהפיסקה הראשונה. והפיסקה הראשונה היא המחשה של השנייה. ושתיהן - אגדה. וביחד ממחישות את דרכי גיבוש האגדה והגדתה.

⁵ דוד קורא אל ה', בפרק שם, להצילו מהרשעים ולתת להם כגמולם וכרוע מעלליהם. וכל זאת למה? "כי לא יבינו אל פעולת ה' - אין הם מתבוננים במעשה ידי, בפלא העולם והנהגתו. מה היא אי הבנה זו של הרשעים? חזקיה אומר שאינם מתבוננים בתקופות השנה (ראו גמרא שבת עה ע"א): "כל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו חושב - עליו הכתוב אומר: ואת פועל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו". עוד דעה במדרש תהילים שם שאינם מבינים במולדות, וחכמים אומרים שם שאינם מתבוננים בסמיכות החשובה של ברכת יוצר המאורות לקריאת שמע. אבל ר' יהושע אומר: שאינם עוסקים באגדה! ראו בדומה הדרשות על הפסוק בתהלים פרק יט פסוק ה המתאר את חילופי היום והלילה (שקשור כמובן במאורות): "בְּכֹל־הָאֶרֶץ יֵצֵא קֶוֶם וּבְקֶצֶה תִּבְלַל מְלִיחָה". מדרש תהלים על הפרק דורש את ידע סוד העיבור, תקנת המועדות וחישובי התקופות, בדומה לשיטת חזקיה ואחרים במדרש שלנו. אבל מדרש אליהו רבה (איש שלום) פרשה ב (וילקוט שמעוני פרק יט בתהלים) אומר: "מקצה תבל מליהם - אילו האגדות שמקדשין את שמו הגדול בהן". והרי הדברים נמשכים בבירור למדרש ספרי הקודם - **האגדה מביאה להבנת הבריאה**.

⁶ פסוק זה מספר משלי נדרש במקומות רבים על כך שהתורה קדמה לבריאת העולם (בראשית רבה א ד, פסחים נד ע"א, ספרי עקב פיסקא לז) ושהיא תבנית העולם. ושם גם שהקב"ה "היה מביט בתורה ובורא את העולם" (בראשית רבה שם סימן א).

⁷ הנה כי כן, יכולנו למקם את הדף על שבחה של האגדה גם בפרשת האזינו, ולפי דרשות אחרות, חלקן נראה להלן, שדורשות פסוקים אחרים, גם בשבתות ומועדים אחרים. אלא שזכתה פרשת עקב וזכו שבתות הנחמה, שהרי אין לך נחמה ורפואה טובה מלימוד דרשות ואגדות. האגדה היא כמו יין, אותו מרכיב בסעודה שגם מזין וגם גורם לשמחה (סעיד ומשמח, ברכות לה ע"ב). כך גם

מסכת סופרים פרק טז הלכות ג-ד – פנים מסבירות לאגדה

תני ר' חנינא בר פפא: "פנים בפנים דבר ה' עמכם" (דברים ה' ד),⁸ פנים תרי בפנים תרי, הא ארבעה אפיין.⁹ פנים של אימה למקרא, פנים בינוניות למשנה, פנים שוחקות לתלמוד, פנים מסבירות לאגדה.¹⁰ ר' נחמיה בשם ר' יעקב בר' ינאי: "כמים הפנים לפנים" (משלי כז יט).¹¹ בנוהג שבעולם, יש לך רב רוצה ללמד, ותלמיד אינו רוצה ללמוד, תלמיד רוצה ללמוד, ורב אינו רוצה ללמד. ברם הכא: הרב רוצה ללמד, והתלמיד רוצה ללמוד, מקרא משנה תלמוד ואגדות.¹²

ר' יצחק פתח: "סמכוני באשיות" - אילו הלכות המאוששות; "רפדוני בתפוחים" - אילו דברי תורה שריחן יפה כתפוחים; "כי חולת אהבה אני" - אמר ר' יצחק: לשעבר כשהייתה הפרוטה מצויה, היה אדם מתאוה לשמוע דבר משנה ודבר תלמוד, ועכשיו שאין הפרוטה מצויה, וביותר שאנו חולים מן המלכות, אדם מתאוה לשמוע דבר מקרא ודבר אגדה.¹³

בבראשית רבה סו ג בברכת יצחק ליעקב: "מטל השמים זו מקרא, ומשמני הארץ זו משנה, דגן זו תלמוד, תירוש זה אגדה", כך דם בויקרא רבה פרשה א סימן ב: "יחיו דגן בתלמוד ויפרחו כגפן באגדה". אך ראו הנוסח במקבילה במדרש תנאים על הפסוק בפרשת האזינו: "ודם ענב תשה חמר - אלו האגדות שהן משכרות את האדם כיון". משכרות במקום מושכות. אולי יש כאן רמז לכוחו החיובי אבל גם השלילי של היין, לאגדות הנחמה אבל גם אגדות החורבן הקשות הזועקות את הכאב, הסבל וההשפלה (ראו דברינו [הזילות שבחורבן](#) בתשעה באב) - לסכנת הפרוזה ביין כמתואר בויקרא רבה פרשה יב ובמדרשי תנחומא בפרשת נח, ראו שם הביטוי: "אם שותה פלחו - חמר, יתר על פלחו - חמור". אולי כך גם באגדה, אם הלימוד מתרכז רק בה תוך הזנחת שאר ענפי התורה והחכמה: מקרא, משנה, תלמוד וכו', יש בכך "שכרות" מסוימת וחוסר איזון. נושא זה נראה עוד בהמשך.

⁸ פסוק שקראנו בשבת שעברה פרשת ואתחנן: "פנים בפנים דבר ה' עמכם בְּהַר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ", בתיאור מעמד הר סיני ע"י משה לדור הבנים (והקדשנו לו את הדף [פנים בפנים דיבר ה' עמכם](#)). ראו שם פסוק קודם המדבר על הברית לדורות: "לא את־אֲבֹתֵינוּ כָּרַת ה' אֶת־הַבְּרִית הַזֹּאת כִּי אֲתָנוּ אָנַחְנוּ אֲלֶהָ פֶה הַיּוֹם כְּלָנוּ חַיִּים", מה שמאפשר לדרשן להעתיק את "פנים בפנים" אל תוך בית המדרש. ראו גם בהמשך שם הפסוק על משה כעומד ומתווך: "אֲנֹכִי עֹמֵד בֵּינָהּ וּבֵינֵיכֶם בְּעַת הַהוּא לְהַגִּיד לָכֶם אֶת־דְּבַר ה' - הוא תפקיד הרב והחכם לדורות. בלימוד מדרש ואגדה יש לשים לב לקשר המיוחד עם המקרא, קשר שנראה עוד להלן.

⁹ סה"כ ארבעה פנים שהדרשן יפרט כעת.
¹⁰ האגדה מסבירת פנים. האגדה שווה לכול נפש. אבל לא רק במובן של נעימות וחביבות, אלא במובן של הבנה: הרב מסביר והתלמיד סובר. גם אגדה טעונה לימוד! את הפנים השוחקות של התלמוד, נראה אולי להסביר עפ"י דרשות על הפסוק: "חכמת אדם תאיר פניו", דרשות שמתארות חכמים שהיו פניהם מאירים (צהובים, שוחקים?) כששמעו חידוש דרשה יפה. ראו בגמרא בבלי נדרים מט ע"ב על רבי יהודה בתשובתו למטרוניתא שחשדה בו, ובתלמוד ירושלמי מסכת שבת פרק ח הלכה א על ר' אבהו שבא לבקר בטבריה והיו פניו "נהירין" ואמרו כולם: רבי אבהו מצא אוצר! וענה להם שהאוצר שמצא היה "תוספתא עתיקתא" שהתחדשה לו.

¹¹ פירושים ודרשות רבים נאמרו על פסוק נפלא זה, כגון שהמים הם כמו ראי ומשקפים למביט בהם את פניו הוא! וכרגיל, יש לקרוא את הפסוק במלואו: "פְּנִיִם הַפְּנִיִם לַפְּנִיִם כֵּן לֵב הָאָדָם לְאָדָם".

¹² הפנים של האגדה מוצגות כאן כמסבירות פנים, אבל הן חלק בלתי נפרד מעולם התורה הכולל, שפנים רבות לו. (על ריבוי הפנים של מעמד הר סיני מול בית המדרש, ראו פסיקתא דרב כהנא פיסקא יב - בחודש השלישי: "אמר להם הקב"ה: אף על פי שאתם רואין כל הדמויות הללו, אלא אנכי י"י אלהיך"). הצירוף: מקרא, משנה, תלמוד, (הלכות, מדרש), ואגדה מופיע במספר מקומות רב, כמארג היוצר שלימות כוללת של התורה בה לכל מרכיב יש את הייחודיות שלו, אבל אין הוא עומד בפני עצמו. האגדה היא פן אחד של פסיפס התורה ואיננה עומדת בפני עצמה. ראו אבות דרבי נתן נוסח א פרק ח: "עשה לך רב - כיצד? מלמד שיעשה לו את רבו קבע וילמד ממנו מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות. טעם שהניח לו במקרא סוף שיאמרו לו במשנה, טעם שהניח לו במשנה סוף שיאמרו לו במדרש, טעם שהניח לו במדרש סוף שיאמרו לו בהלכות, טעם שהניח לו בהלכות סוף שיאמרו לו באגדה. נמצא האדם ההוא יושב במקומו ומלא טוב וברכה". ראו מארג זה גם בתיאורם של חכמים כלמדנים וכמלמדים שמקיפים בידיעותיהם ובנכונותם ללמד את כל ענפי התורה. מסכת סוכה כח ע"א: "אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה, תלמוד, הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, קלים וחמורים וגזרות שוות, תקופות וגימטריאות, שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים, משלות כובסין, משלות שועלים, דבר גדול ודבר קטן. דבר גדול - מעשה מרכבה, דבר קטן - היות דאביי ורבא. לקיים מה שנאמר: להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא". ובאבות דרבי נתן נוסח א פרק יח: "כך היה רבי טרפון דומה בשעה שתלמיד חכם נכנס אצלו ואמר לו שנה לי. מביא לו מקרא ומשנה מדרש הלכות והגדות. כיון שיצא מלפניו היה יוצא מלא ברכה וטוב". ועוד שם: "ולמה היה רבי אלעזר דומה? לרוכל שנטל קופתו ונכנס למדינה ובאו בני המדינה ואמרו לו: שמן טוב יש עמך, פולייטין יש עמך, אפרסמון יש עמך, ומוצאין הכל עמו. כך היה רבי אלעזר בן עזריה, בזמן שתלמידי חכמים נכנסו אצלו. שאלו במקרא אומר לו, במשנה אומר לו, במדרש אומר לו, בהלכות אומר לו, באגדות אומר לו. כיון שיצא מלפניו, הוא מלא טוב וברכה". וכן הוא גם בתיאור תכונותיהם של התלמידים המושווים לסוגי דגים שונים באופן הבנתם את מארג התורה הכולל (אבות דרבי נתן נוסח א פרק מ), וכך גם בתכונות הנדרשות למי שיורד לפני התיבה בתענית ציבור (תענית טז ע"א). ויש עוד מדרשים רבים בכיוון זה. בתוף פסיפס ענק ומשלים זה, אנחנו מבקשים להבליט את מיוחדותה של האגדה.

¹³ ראו מקור מדרש זה בשיר השירים רבה פרשה ב על הפסוק "סמכוני באשיות": "אמר רבי יצחק: לשעבר היתה התורה כלל והיו מבקשין לשמוע דבר משנה ודבר תלמוד. ועכשיו שאין התורה כלל, היו מבקשין לשמוע דבר מקרא ודבר אגדה. אמר רבי לוי: לשעבר היתה פרוטה מצויה והיה אדם מתאוה לשמוע דבר משנה והלכה ותלמוד, ועכשיו שאין הפרוטה מצויה וביותר שהן חולים מן השעבוד אין מבקשין לשמוע אלא דברי ברכות ונחמות". ראו עוד במדרש זוטא - שיר השירים (בובר) פרשה ב סימן ד: "סמכוני באשיות - למה נמשלו ישראל לחולה? מה החולה אינו אוכל לא דבילה ולא פת בריא, אלא פת חמה מעט, כך הדור הזה אינו מבקש מסכתות ולא קולין וחמורין, אלא טעמי האגדות ושיחות חכמים". נחזור למדרש שהבאנו ממסכת סופרים, לאחר הדגשת האגדה כחלק בלתי נפרד מהפסיפס הכולל של התורה, באה דרשתו של ר' יצחק שרואה ומבין את דורו והוא "מוריד" את עולם האגדה לקרקע המציאות הקשה. ובאמת זה ייחודה של האגדה, בניגוד למשנה לתלמוד ולהלכות המורכבות, שתמיד הלכה עם העם, המידה צמחה מקרקע המציאות והסבירה פנים לכל, גם בימים קשים. האגדה העממית שצמחה בבית הכנסת וקיבלה את הגושפנקא שלה בבית המדרש. מפתיע, ואולי לא, שבדרך ירידה כביכול זו, נספח המקרא לאגדה (ואולי ההפך). אנשים קשיי יום שאין הפרוטה מצויה בכיסם והם "חולים מן השעבוד" מתאווים "לשמוע דבר מקרא ודבר אגדה". פני האימה של המקרא נעלמו ובוכות המדרש והאגדה המבארים אותו, הופכים גם הם לפנים מסבירות! (והתלמוד שמשמר אגדות רבות ומשלבן בעולם ההלכה, זכה לפנים שוחקות). ראו קהלה רבה א ח: "ותענוגות בני האדם - אלו האגדות שהן עינוגו של מקרא". נראה שהחיבור הישיר בין המקרא לאגדה נשאר

מסכת שבת דף פז עמוד א – אגדה בהתחלה ובסוף

רבי אומר: בתחילה פירש עונשה, דכתיב "וישב משה את דברי העם אל ה' " (שמות יט ח) - דברים שְׁמִיָּבִין דעתו של אדם.¹⁴ ולבסוף פירש מתן שכרה – דכתיב: "ויגד משה את דברי העם אל ה' " (שם שם ט) - דברים שמושכין לבו של אדם כאגדה. ואיכא דאמרי: בתחילה פירש מתן שכרה, דכתיב: "וישב משה - דברים שמיביין דעתו של אדם, ולבסוף פירש עונשה – דכתיב: "ויגד משה" - דברים שקשין לאדם כגידין.¹⁵

בראשית רבה פרשה ג סימן ד – בעלי אגדה

ר' שמעון בן יהוצדק שאל לרבי שמואל בר נחמן. אמר לו: מפני ששמעתי עליך שאתה בעל אגדה, מהיכן נבראת האורה?¹⁶ אמר לו: מלמד שנתעטף בה הקב"ה כשלמה והבהיק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו. אמרה לו בלחשה. אמר לו: מקרא מלא הוא: "עוטה אור כשלמה" (תהילים קד ב), ואתה אומר לי בלחשה? אתמהא! אמר לו: כשם ששמעתי בלחשה, כך אמרתיה לך בלחשה. אמר ר' ברכיה: אילולי שדרשה רבי יצחק ברבי לא היה אפשר לאומרה.¹⁷

ירושלמי ברכות פרק ה הלכה א – האגדה מועלית על הכתב

אמר רבי יוחנן: ברית כרותה היא: הלמוד אגדה מתוך הספר לא במהרה הוא משכת. א"ר תנחום: הסובר תלמודו לא במהרה הוא משכת.¹⁸

מסכת חגיגה דף יד עמוד א – מין למים

"כִּי הִנֵּה הָאֲדוֹן ה' צְבָאוֹת מְסִיר מִירוּשָׁלַם וּמִיהוּדָה מִשְׁעָן וּמִשְׁעֲנָה כָּל מִשְׁעָרֵי לְחָם וְכָל מִשְׁעָרֵי מַיִם" (ישעיהו ג א). משען - אלו בעלי מקרא, משענה - אלו בעלי משנה ... כל משען לחם - אלו בעלי תלמוד ... וכל משען מים - אלו בעלי אגדה, שמושכין לבו של אדם כמים באגדה.¹⁹

מסכת סוטה דף מ עמוד א – אבנים טובות ומיני סדקית

איתן גם בימינו בהם הפרוטה מצויה ואולי אפילו התגבר והתחזק. לצד הקשר הבסיסי של המקרא למשנה ולתוספתא ומשם לתלמוד ולבריייתות, התפתח גם קשר ישיר של מקרא-אגדה.

¹⁴ משבבין = משברים (שטיינזלץ) ואולי שינוי לשון של משבשים.

¹⁵ הדרשה כאן קצת סבוכה כי מדובר בדברי העם שמה אומר לקב"ה, אבל נזרום עם הדרשן. אגדה היא הגדה, היינו להגיד. הגדה יכולה להיות לשון רכה, אבל גם קשה כגידיים. (ראו ויקרא רבה לג א על הלשונות הרכים והלשונות הקשים שהביא מן השוק טבי עבדו של רבן גמליאל, דברינו [אונאת ממון ורכות הלשון](#) בפרשת בהר). בה במידה גם להשיב יכול להיות בלשון רכה או קשה (וְיִשְׁבּוּ אִתְּם דְּבָרִים). בכל מקרה, בתחילה אמר משה לבני ישראל דברים רכים – השכר ואח"כ את הקשים - העונשים. מה שחשוב לנושא שלנו, שאגדה או הגדה, אינם בהכרח תמיד דברים קלים שמושכים לבו של אדם. יש בהחלט גם אגדות והגדות קשים ביותר, דוגמת אלה שבאיכה רבה ומדרשי חורבן אחרים. וכן גם דברים לא-קלים שהבאנו ביום השואה. יש אגדות ומדרשים המתריסים כלפי שמיא. והעיקר חשוב לציין, שגם המדרש הזה בגמרא שבת, גם הוא שייך לעולם האגדה!

¹⁶ אורה הוא האור הקדמון ששימש בארבעה ימי הבריאה עד שנבראו המאורות והוא נגזר. ראו דברינו [האור שנגזר](#) בפרשת בראשית.

¹⁷ דרשה זו על האגדה מלמדת אותנו שני דברים מרכזיים. האחד, שיש חכמים שהם "בעלי אגדה" או "בקי באגדה". שמואל בר נחמן הוא "בעל אגדה" ידוע שתואר זה ניתן לו במספר מקומות. על ר' יהושע בן לוי נאמר בגמרא בבא קמא נה ע"א "שהיה בקי באגדה". ר' שמלאי, ר' סימון, ר' יצחק, ר' אושעיה, ר' תנחומא ואחרים גם הם בעלי אגדה ידועים, גם אם לא זכו במפורש לתואר זה. ראו גם בראשית רבה צד ה: "אמר רבי יהושע בן לוי: חזרתי על כל בעלי אגדה שבדרום שיאמרו לי פסוק זה ולא אמרו לי. עד שעמדתי עם יהודה בן פדייה בן אחותו של בן הקפר, ואמר לי וכו'". ולא תאמר שזה רק באמוראים, הנה שבחו של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי בגמרא חולין פט ע"א: "כל מקום שאתה מוצא דבריו של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי בהגדה - עשה אזניך כאפרכסת". ראו גם איך במספר מקומות סונטים חבריו של ר' עקיבא כשה מנסה כוחו באגדה ואומרים לו: "מה לך אצל הגדה?" - לך ועסוק בהלכה שהיא כוחך (גמרא חגיגה יד ע"א, סנהדרין סז ע"ב, שמות רבה י ד ועוד). יש בעלי תריסין בהלכה ויש בעלי אגדה. דבר מרכזי שני שאנו לומדים ממדרש בראשית רבה זה, הוא שיש דרשות שהשתיקה או הלחשה יפות להם. יש אגדות שאילולי שכבר הקדים אדם חשוב ודרש אותן בפומבי או העלה אותן על הכתב, לא היינו דורשים אותן. האגדה היא דרשה עממית, אבל גם לה יש סייגים. כגון זו שעוסקת במעשה בראשית. ראו דברינו [דורשים או לא דורשים במעשה בראשית](#).

¹⁸ מאמר זה הוא מקור חשוב לכך שבעוד שספרות ההלכה: משנה, תוספתא ותלמוד, נשארו תקופה ארוכה (יש אומרים עד תקופת הגאונים) כתורה שבע"פ: "הסובר תלמודו", דווקא ספרות האגדה הועלתה על הכתב. ראו גמרא גיטין ס ע"א וכן תמורה יד ע"ב: "רבי יוחנן וריש לקיש מעייני בסיפרא דאגדתא בשבתא, ודרשי הכי: עת לעשות לה' הפרו תורתך, אמרי: מוטב תיעקר תורה, ואל תשתכח תורה מישראל". כבר זכינו לדון מעט בנושא זה בדברינו [תורה מגילה או חתומה ניתנה](#) ויש להוסיף ולדון בו עוד.

¹⁹ פה מדובר אמנם בתוכחה קשה של ישעיהו ("שמונה עשרה קללות קילל ישעיה את ישראל, ולא נתקרה דעתו עד שאמר להם המקרא הזה"), אבל מכלל תוכחה אנו לומדים שוב על כוחה של האגדה שהיא משען מים, בהשוואה לתלמוד שהוא משען לחם (כפי שכבר ראינו בספרי האזינו לעיל ובהערה 7 בהשוואה של לחם ויין). דימוי המדרש למים מצוי גם בדרשות על המן, כגון זו שבגמרא יומא עה ע"א: "הוא כזרע גד לבן ... אחרים אומרים: גד - שדומה להגדה שמושכת לבו של אדם כמים". ובקהלת רבה א ח: "עשיתי לי ברכות מים, ר' חייא רבה אמר אלו הדרשות". הירידה מהדימוי של יין למים מסמל אולי גם הוא, את ירידת הדורות ומצוקת השעבוד שכבר ראינו לעיל בדרשתו של ר' יצחק והפיכת האגדה לעממית יותר. ועל"פ, לנו, כמחלקי המים, חשובה השוואה זו אולי יותר מכל. ראו גם דברינו [אין מים אלא תורה](#) בפרשת בשלח.

ר' אבהו ור' חייא בר' אבא הזדמנו למקום אחד, רבי אבהו דרש באגדה, רבי חייא בר אבא דרש בשמעתא (בהלכה). עזבו הכל את רבי חייא בר אבא והלכו אצל ר' אבהו. חלשה דעתו. אמר לו (ר' אבהו לר' חייא בר אבא): אמשול לך משל, למה הדבר דומה? לשני בני אדם, אחד מוכר אבנים טובות ואחד מוכר מיני סידקית, על מי קופצין, לא על זה שמוכר מיני סידקית?²⁰

ירושלמי הוריות פרק ג הלכה ה – האגדה כפופה לתלמוד

ר' אבא בר כהנא אזל לחד אתר (הלך למקום אחד), אשכח ר' לוי יתיב דרש: "איש אשר יתן לו האלהים עושר ונכסים וכבוד ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו כי איש נכרי יאכלנו" [קהלת ו ב]. "עושר" - זה המקרא. "נכסים" - אילו הלכות. "וכבוד" - זה התוספת. "ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה" - אילו משניות גדולות, כגון משנתו של ר' חונה ומשנתו של רבי הושעיה ומשנתו של בר קפרא. "ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו" - זה בעל אגדה, שאינו לא אוסר ולא מתיר, לא מטמא ולא מטהר. "כי איש נכרי יאכלנו" - זה בעל התלמוד. קם רבי אבא בר כהנא ונשקו בראשו, אמר: זכית לאומרו עומד, תזכה לאומרו יושב.²¹

דברים יז ח: "כִּי יִפְּלֵא מִמֶּךָ דְבַר לְמִשְׁפָּט"

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף פז עמוד א: דבר - זו הלכה

תלמוד ירושלמי מסכת סנהדרין פרק יא הלכה: דבר - זו אגדה.²²

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מסכתא דיוסע פרשה א – עשיית הטוב והישר

²⁰ ר' אבהו היה מרא דאתרא של העיר קיסריה ולפיכך ידע כיצד דורשים לפני הקהל, בעוד שר' חייא בר אבא היה חכם מבית המדרש. ראו בהמשך הגמרא שם איך ר' אבהו, שהיה ידוע בענוותנותו ובהעברה על מידותיו, מנסה לפייס את ר' חייא בר אבא, אך זה האחרון לא נתקררה דעתו. השוו סיפור זה (אגדה זו) עם דרשת הירושלמי במסכת הוריות פרק ג הלכה ה: "דרש רבי שמואל בריה דרבי יוסי בי רבי בון: חכם בעיניו איש עשיר ודל מבין יחקרנו (משלי כח יא). חכם בעיניו איש עשיר - זה בעל התלמוד, ודל מבין יחקרנו - זה בעל אגדה. לשנים שנכנסו לעיר, ביד זה עשתות של זה וביד זה פרוטרוט. זה שבידו עשתות של זהב אינו מוציא וחיה וזה שבידו פרוטרוט מוציא וחיה". בעל התלמוד משול לאיש עשיר שבידו מטבעות יקרות ובעלות ערך רב (דינרי זהב) שלא בכל מקום ניתן לפרוט למטבעות זולים יותר (סלע, שקל, פרוטה) ולקנות את מה שדרוש למחיה. בעל האגדה משול לאיש דל שבידו מטבעות פשוטים שניתן לקנות בהם מצרכי קיום בכל מקום. כמו הרוכל שמחזר בעיירות ובכפרים ומוכר מיני סדקית. ראו אמנם ספרי דברים פרשת האזינו פסקא שו בשבח כינוס דברי תורה לכללים שניתן לפרוטם להלכות, בדומה למטבעות גדולים שניתן לקחת מעט מהם לדרך ולפרוט אותם בכל מקום, שזה דימוי קצת סותר. אך שם מדובר בתוך עולמה של התורה, ואילו כאן מדובר בהשוואה בין ההלכה לאגדה.

²¹ ראו מקבילה בקהלת רבה ו א שמסיים באופן דומה אבל "על הדרך" מכניס כמה שינויים מהותיים: " ... ואיננו חסר לנפשו מכל אשר יתאוה אלו משניות גדולות ... ולא ישליטנו האלהים לאכול ממנו שאסור להורות מהם. כי איש נכרי יאכלנו זה בעל תלמוד שמטמא ומטהר אוסר ומתיר. עמד ר' אבא בר כהנא נשקו על ראשו אמר לו: אילו לא עליתי אלא לשמוע מפיו הטעם הזה דיי. ר' ישמעאל אומר: חכם בעיניו איש עשיר זה בעל תלמוד, ודל מבין יחקרנו זה בעל אגדה". נראה שכאן מתגבר בית המדרש הלמדני על בית הכנסת העממי וחכמים, שרוב עמלם בהלכה ובתלמוד, לא מסתירים את ביקורתם על בעלי האגדה שאולי הפריזו ועברו על מידותיהם ושכחו שכוחה של האגדה הוא כאשר היא חלק מהמארג הכולל. האגדות גם משקרות כפי שראינו לעיל. ראו דברי המהר"ל בבאר הגולה באר השישי פרק טו שהאריך לדון בירושלמי זה ומסכם: "שאינו באגדה מעשה, אשר הוא תכלית התורה. אבל כל דברי אגדה חכמת התורה היא, שעל זה אמרו (ספרי דברים יא, כב) אם רצונך להכיר את יוצר הכל, עסוק באגדה". וכן דברי הרב עובדיה יוסף ז"ל בספרו יביע אומר חלק ב אורח חיים סוף סימן יח בנושא מי ראוי לעמוד ולדרוש לפני הקהל והאיזון הנדרש, בפרט בדרשות בשבת, בין אזכור הלכות הנחוצות ובין דברי אגדה: "שעיקר הדרשה להורות הלכות שבת והאסור והמותר. גם להמשיך את לב השומעים באגדות המדריכים ליראת ה' ולמנעם מחטוא לפני יתברך, ולתשובה. ולא שיכוין להראות את עצמו שהוא חכם ויודע לדרוש פסוק או מאמר בכמה פנים". ואנו רק נאמר, שגם ירושלמי זה, גם הדרשה של הפסוק בקהלת, הם עצמם מדרש אגדה! האגדה דורשת את עצמה ומעצמה, כולל הגבלת כוחה. הירושלמי שהבאנו בהערה הקודמת, על האיש העשיר שאינו יכול לפרוט את מטבעותיו היקרות מול האיש הדל שמוצא מחיה בכל מקום עם פרוטותיו הדלות, נמצא ממש בסמוך לירושלמי הנ"ל המשבח את בעל התלמוד. סמיכות דרשות סותרות לכאורה אלה, באותו הדף בירושלמי – גם זה מדרכי האגדה.

²² אגב דוגמאות ליחס לאגדה בתלמוד הבבלי והירושלמי, לא יכולנו שלא להביא הבדל זה ביניהם, בפירוש הפסוק בתורה הדין בעלייה לבית הדין הגדול בירושלים בכל נושא הדורש בירור מיוחד (ראו דברינו [ככל אשר יורוך](#) וכן [על ימין שהוא שמאל ושמאל שהוא ימין](#) ואף [זקן ממרא](#), כולם בפרשת שופטים). מהו הדבר שייפלא ממך? - זה דבר הלכה, אומר התלמוד הבבלי. - זה דבר אגדה, אומר התלמוד הירושלמי. נראה שבארץ ישראל הקפידו מאד לדקדק גם באגדה ואם נתקלת באגדה שאינה ברורה לך, קום ועלה לבית הדין הגדול שבירושלים! ראו אגרות הרב קוק ק"ג עמ' קכ"ד שמקשר את המחלוקת הזו למעלתה של [תורת ארץ ישראל](#) שבה שרתה הנבואה שהיא יסוד לחכמת האגדה. ותודה לשלום קולין הי"ו שהפנה את תשומת לבנו למקור זה.

"ויאמר אם שמוע תשמע", מכאן אמרו: שמע אדם מצוה אחת, משמיעין לו מצות הרבה ... "לקול ה' אלהיך" - אלו עשרת הדברות שנתנו מפה לפה בעשרה קולות. "והישר בעיניו תעשה" - אלו אגדות משובחות הנשמעות באזני כל אדם.²³ "והאזנת למצותיו" - אלו גזרות. "ושמרת כל חוקיו" - אלו הלכות.²⁴

מסכת סוטה דף מט עמוד א – קדיש דאגדתא

רבי שמעון בן גמליאל אומר משום ר' יהושע: מיום שחרב בית המקדש אין יום שאין בו קללה וכו'. אמר רבא: בכל יום ויום מרובה קללתו משל חברו, שנאמר: "בבקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בקר"²⁵ ... ואלא עלמא אמאי קא מקיים?²⁶ אקדושה דסידרא וא-"יהא שמיא רבא" דאגדתא, שנאמר: "ארץ עפתי כמו אופל צלמות ולא סדרים" (איוב י כב), הא יש סדרים - תופיע מאופל.²⁷

פתיחה לספר האגדה של ביאליק ורביניצקי²⁸

על פי מהותה, אין האגדה חזיון ספרותי עראי ועובר, אלא היא יצירה קלאסית של רוח עמנו. יצירה שיש לה פירות לשעתה וקרון קימת לדורות. בעיקרה ובכללה, הרי היא אחד מן הגילויים הגדולים של רוח האומה ואישיה. כמה דורות ואישים שקעו בה, מדעת או שלא מדעת, את כח יצירתם המעולה ואת כל עושר רוחם; כמה דורות טיפלו בבניינה ובשכלולה, עד שנעשתה לעולם בפני עצמו, עולם נפלא ומיוחד עם חינו שלו ועם יופיו שלו. ויצירה כזו – אי אפשר שלא יהא בה הרבה מן הנצחי והעולמי, שצריך להישאר קיים כמו שהוא, בצלמו ובדמותו, כיצירת מופת לדורות עולם.²⁹

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: אגדה פנים רבות לה, ונראה ששבחה הגדול הוא יכולתה להסתכל על עצמה בראי אמת ולהבין את ריבוי הפנים והערכים הטמון בה, אבל גם את מגבלות כוחה: האם היא נספחת להלכה ומשענת למי שאין בכוחו ללון בעומקה של תורה, האם היא פן שווה בין שווים - בין פניה המגוונים של התורה ושוות ערך למקצועות האחרים: מקרא, משנה, תלמוד וכו'. האם היא כמו יין ותבלין או אפילו מים, או שמא היא הפסגה, היא זו שמביאה להכרה בבורא העולם ולדבקה בו – היא שמביאה אותנו לראות את פעולות ה' ומעשה ידיו. האגדה גם מקיימת ויוצרת את עצמה, שהרי כל הדרשות

²³ ההלכה היא שיח סגור בבית המדרש. האגדה היא שיח לקהל הרחב "באזני כל אדם". אך מוטב שיהיו אלה "אגדות משובחות". ראו מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) פרשה ה סימן יג: "שפתותיו שושנים - אלו האגדות". שפתיים שושנים מפיקות אגדות משובחות הנשמעות באזני כל אדם.

²⁴ לאחר שמייעטנו קצת בכוחה של האגדה, בפרט מנקודת המבט של בעלי התריסין (שאינם גם בעלי אגדה), נראה לנו לחזור ולשבח אותה ברוח המדרשים בהם פתחנו. ראו דברינו [הטוב והישר](#) בפרשת ראה, בהם הראינו שעשיית הישר והטוב היא פסגת דברי משה בספר דברים, היא לפנים משורת הדין, היא הפשרה המקיימת את החיים, היא המוסר ודרך הארץ שקדמו ואחרו לתורה. ומה אומר מדרש זה? "לקול ה' אלוהיך – אלה עשרת הדברות, שמוע תשמע – אלה מצוות הרבה, והאזנת – אלה גזרות, ושמרת - כל חוקיו וכל ההלכות". ומה אחרי כל זה? ועשית הטוב והישר! ואיך נעשה את זה? מכח רוחה של האגדה. ראו מדרש משלי (בובר) פרשה יד סימן כח: "נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם כי לאלהים מגני ארץ מאד נעלה (תהלים מז י). אמר ר' סימון: אימתי הקב"ה מתעלה בעולמו? בשעה שישאל נאספים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ונותנין שבח וקילוס לפני בוראן. ר' ישמעאל אומר: בשעה שישאל נאספין בבתי מדרשות ושומעין אגדה מפי חכם ואח"כ עונין: אמן יהא שמיא רבא מבורך. באותה שעה הקב"ה שמח ומתעלה בעולמו, ואומר למלאכי השרת: בואו וראו עם זו שיצרתי בעולמי כמה הן משבחין אותי. באותה שעה מלבישין אותו הוד והדר, לכך נאמר ברב עם הדרת מלך". מדרש זה מתקשר למקור הבא.

²⁵ סוף מסכת סוטה, במשנה ובגמרא, מתאר, בצבעים קודרים את ההתדרדרות בעקבות חורבן הבית.

²⁶ אז על מה ממשיך העולם ומתקיים?

²⁷ העולם ממשיך להתקיים על "קדושה דסידרא", היינו על תפילת "ואתה קדוש" שאומרים בכל יום, ועל קדיש "יהא שמיא רבה" שאומרים על לימוד אגדתא דווקא. מקור זה, ומדרש משלי שראינו בהערה הקודמת הם הסמך למנהג לסיים כל דבר הלכה במדרש אגדה שמשותף את הציבור הרחב: "ר' חנניה בן עקשיא אומר: רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות וכו' " (משנה מסכת אבות ג טז), או: "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם וכו' ", לפי שאין אומרים קדיש ואמן יהא שמיא רבה מבורך, אלא על מדרש אגדה שמדבר אל כולם (הפנים המסבירות). ראו הרחבת הנושא בעיונים של שטיינזלץ שם בגמרא סוטה וכן בדברינו [קדיש דאגדתא](#) בדפים המיוחדים.

²⁸ מים רבים שאבנו בדף זה, ובדפים רבים אחרים, מהכינוס האלמותי של אגדות חז"ל בספר האגדה של ביאליק ורביניצקי. ספר שיצא לראשונה באודסה לפי למעלה ממאה שנה, הושלם בארץ בשנת 1930, הודפס במספר רב של הוצאות, ומאז ועד היום אין שני לו. ראו [מהדורת שנאן של ספר האגדה המחודש](#) כספר מודפס. ויש גם [מהדורה דיגיטלית מקוונת](#).

²⁹ וזכו הדורות האחרונים גם למחקר מקיף ומעמיק של עולם המדרש, למהדורות ביקורתיות ומדויקות של מדרשים רבים, ולמדרשים שעלו מן הגניזה, בכמות ובאיכות שלא היו לפני הדורות הקודמים. גם לעיצוב, עריכה והנגשה של ספרים מודפסים ואתרים נאים בנושאי האגדה. וחוגים ושיעורי מדרש שמתקיימים בכל אתר ובכל זמן. בדור שהעברית היא שפת אמם. גם זה, אולי, מסימני גאולת עם ישראל ופדות נפשו במדינת ישראל העצמאית והמתחדשת.

האלה בשבחה ואופיה של האגדה – הן עצמן מדרשי אגדה. ובאשר ליחסי האגדה וההלכה, ראו גם הדף [אגדה סותרת](#) [הלכה](#) בדפים המיוחדים.